

Els èxits, els riscos i els motors de les societats del segle XX

Francesc Roca
Professor de Política
Econòmica de la
Universitat de Barcelona

FENT UN BALANÇ GLOBAL I SINTÈTIC, ES PODRIA DIR que 'el segle XX' ha estat el segle de la gent: el segle en el qual més gent ha viscut més anys, amb més coneixements i amb més possibilitats d'intervenir en la vida col·lectiva. També, ha estat el segle amb més riscos col·lectius reals. En especial, a partir de 1945.

'1900' o '1945'?

Ara: 'segle XX' és una convenció còmoda que, com succeeix amb algunes comoditats, amaga un fet bàsic: el 'segle XIX' (que és una continuació d'el segle XVIII) es va perllongar en molts aspectes fins a la guerra de 1939-1945, el darrer dels grans conflictes bèl·lics entre els grans estats europeus. A partir de 1945, comença, segons molts, una altra època històrica.

"La nova era" de 1945

Alguns intel·lectuals de primeríssima fila ho van detectar en aquell mateix moment. August Pi Sunyer va publicar –el 1946, a Mèxic– un petit assaig titulat, justament: *La nova era*. Eduard Barba, l'any següent, també a Mèxic, explicava que "L'actual revolució tecnològica té prou força per a ocasionar perturbacions més profundes que les ocasionades per l'industrialisme europeu dels segles XVIII i XIX".

El segle XX –en especial, a partir de 1945–, doncs, ha estat, per a l'espècie humana, el dels màxims assoliments biològics, alimentaris, econòmics, educacionals i conviencials, i, simultàniament, el de la possibilitat de l'autodestrucció massiva.

Alfons Boix i Vallicrosa –també, a Mèxic– s'apressà a treure'n lliçons filosòfiques: ni el determinisme mecanicista newtonià, ni l'indeterminisme de Heisenberg no podien servir. Calia reprendre el fil "de ponderació i equilibri" de la tradició científica i filosòfica catalana que tenia "una profunda aversió envers la fal·làcia de l'absolut". Joaquim Torrens-Ibern –el 1945, en una revista catalana de Niça– explicà, sintonitzant amb J. D. Bernal, que la nova ciència era resultat de "l'eficàcia del treball col·lectiu".

Alguns economistes

A la ratlla del 2000, Ernest Lluch, a *La Vanguardia*, va escriure un article, amb un títol en passat: "El 'siglo' empezó en 1945". Al mateix diari conservador de Barcelona, al 1956, Fabià Estapé escrivia un article-balanç en el qual deia que "la dècada (1945-55) ha estat la de major prosperitat i progrés de tots els temps". Al 1985, Francesc Roca, un altre economista, al llibre *Un viatge útil. De l'Auge de 1945-73 a la 'crisi'*, parlava, ja, del 'model de 1945', com

a iniciador d'una nova època, i de la crisi dels 70 com d'una 'crisi' molt menys important, en tots els aspectes, que la dels 30.

El salt demogràfic

Començarem, però, fent un balanç seguint la convenció cronològica. Els 1.600 milions d'habitants de la Terra del 1900 han esdevingut 6.000 milions al 2000. L'esperança de vida en néixer dels 1,6 bilions de persones del 1900 era de menys de 30 anys, i a l'any 2000, els 6 bilions d'habitants del món tenen, en conjunt, una esperança de vida que s'acosta als 70 anys. I que, en alguns països, com els de l'Arc Mediterrani, és ben superior.

El PIB

En els cent anys del segle, el PIB mundial, la Producció global de tot s'ha multiplicat, fins al punt de que els PIB per càpita, en termes generals, han anat creixent contínuament, en especial, a partir de 1945-60. És a dir, a partir del que se n'ha dit "Llarg Auge de l'economia". Una etapa en la qual la mitjana anual dels increments del PIB per habitant era –o fou, entre 1945 i 1975– del 4-5% acumulatiu.

L'explosió educativa

Al 1900, només el 14% de la població de la ciutat de Barcelona era capaç de llegir i escriure: era alfabet. I, la Barcelona del Modernisme era, en el context europeu i mundial, una ciutat culta i avançada. Al 2000, el 70 % de la població mundial és alfabet, i el 16% té estudis secundaris. Parlar d'explosió educativa és, doncs, només, una aproximació al tema, car són immenses les possibilitats obertes per aquesta primera alfabetització general dels habitants del món.

El segle de la democràcia

Al 1901, només dos estats –Nova Zelanda i Austràlia– havien implantat el sufragi universal (masculí i femení) adult, i només 10 altres estats havien implantat el sufragi masculí i adult. D'altra banda, la participació electoral en aquests 12 estats oscil·lava a l'entorn del 10%. A més, el vot dels qui participaven en les conteses electorals no seria secret, depenent dels estats, fins –en conjunt– un xic entrat el segle.

A la ciutat de Barcelona, per exemple, dels 500.000 habitants de 1900 només estaven inscrits al cens uns 100.000, és a dir, només podia votar un 20% (els adults de sexe masculí). I d'aquests, només votaven el 10-20-40%, segons l'elecció.

Al 2000, però, la xifra d'estats amb un sistema amb sufragi universal i jove és elevadíssima (després dels salts efectuats els endemans de 1918, 1945, 1960 i

1979), el vot és secret, i la participació en les conteses electorals oscil·la entre el 30% i el 80% del cens electoral. I els estats no democràtics s'han de justificar, amb raons diverses, i expliquen que la situació no democràtica és excepcional i transitòria.

A la llarga, (quasi) tots vius

Als anys 60, l'economista Kenneth E. Boulding va presentar uns càlculs que deien que si se sumaven tots els habitants que havia tingut el planeta Terra des de l'*homo sapiens* fins en aquell moment, es podia dir que el 25% del homes i dones que havien viscut durant tota la història de la humanitat eren, en aquell instant, homes i dones vius, que estaven fent història.

Al final del segle XX, probablement aquest percentatge hagi augmentat fins al 50%. Un de cada dos membres 'històrics' de la societat humana és viu. La meitat de la nostra historiografia hauria de ser 'història dels temps presents'. Si la tendència continua, aquella mostra d'humor britànic de lord Keynes que feia: "a la llarga, tots morts" (car sostenia que calia centrar-se en el període breu immediat) podria girar-se com un mitjó: es podrà dir: "a la llarga, tots vius".

Guerres industrials i guerres

És clar que, durant el segle XX, s'han produït retrocessos globals temporals en determinades zones del món, i han sorgit conflictes i han esclatat catàstrofes, d'unes dimensions mai vistes. Sense cap dubte, la història hauria pogut anar millor.

Les dues guerres mundials, continuadores de les guerres europees del XIX, per exemple, han afectat amplíssims sectors de la població, car han estat guerres amb màquines i sistemes de destrucció massiva generalitzada, produïts industrialment. Algú va parlar, l'endemà de la guerra de 1914-18, de la 'industrialització de la guerra'. Segons els demògrafs, però, la major part de les morts violentes massives en conflictes bèl·lics posteriors a la II Guerra Mundial –com la massacre de Cambodja i les de Ruanda i el centre d'Àfrica– han estat produïdes amb eines de matar senzilles, no produïdes per la gran indústria.

Autodestrucció

Paral·lelament, la societat humana de la

segona meitat del segle XX –esdevinguda, en bona part, una 'societat científica'– ha anat generant diversos sistemes i sofisticats mecanismes que poden provocar l'autodestrucció d'una bona part –o de la totalitat– del gènere humà. Aquest fet, presentat, per exemple, per Warren Wagar, és absolutament nou en la història car, fins a la segona meitat del segle, ni l'espècie humana, ni cap altra espècie animal, no eren capaces de l'autodestrucció massiva. Com que, al mateix temps, durant el segle, a partir de Freud, s'ha anat descobrint que allò que és irracional és real, aquesta possibilitat hipotètica és, alhora, una possibilitat irracional i real.

Màxim èxit, màxim risc

El segle XX –en especial, a partir de 1945–, doncs, ha estat, per a l'espècie humana, el dels màxims assoliments biològics, alimentaris, econòmics, educacionals, i conviencials, i, simultàniament, el de la possibilitat de l'autodestrucció massiva. El poc temps transcorregut del segle XXI no ha donat peu, fins ara, a res de nou. Els fets de l'Onze de Setembre nord-americà només confirmen aquesta idea: el risc és màxim a les societats, com la dels Estats Units, on els èxits són importants.

Els riscos de 'la gran transformació'

L'economista i antropòleg Karl Polanyi, esverat per l'ascens del nazisme-feixisme –un ascens impossible sense la complicitat d'amplíssims sectors de la població–, entre 1939 i 1943, va formular la Teoria de la 'gran transformació'. Segons Polanyi, l'impuls decisiu, al XIX, i a les primeres dècades del XX, és la transformació de la major part de béns i serveis produïts en mercaderies destinades al mercat. És a dir: en productes que se situen en un àmbit de socialització tradicional (que és re-creat políticament en diversos moments de la història), conegut amb el nom de 'mercat'.

Segons Polanyi, el mercat, o millor dit: els diversos mercats, són unes utilíssimes creacions –o invencions– de la societat dels homes. Unes invencions innovadores que, com tantes altres, (com l'invent de la democràcia, per exemple) han estat implantades amb decisions polítiques, traduïdes en normes administratives. Per exemple, tot el procés de creació de l'anomenat inicialment

'Mercat Comú Europeu', creat pel Tractat de Roma de 1957, és un procés estrictament polític (i, per cert, poc atent, en alguns aspectes, a les regles de la democràcia. Allò que la Unió Europea no podria ser acceptada com a estat a la Unió Europea per manca de democràcia, en qüestions tan clares com la formació del govern europeu, que, com és sabut, no és format pel Parlament d'Estrasburg).

El mercat, doncs, creat políticament –i no només l'autoritat i el pla, o només la caritat, la tercera forma de cohesionar les societats– és l'impulsor, segons Polanyi, del creixement econòmic dels segles XIX i XX. El problema sorgeix quan polítics i intel·lectuals influents pensen que 'tot' pot esdevenir (més o menys ràpidament) mercaderia. Car si tot és mercaderia, s'obre el pas a invasions no controlades del territori (i a simples destruccions de recursos naturals), a l'empitjorament de les condicions de treball (i a l'atur) i emissions de moneda i moviments del mercat del diner que porten al caos monetari. Aquestes situacions poden dur una societat a situacions crítiques. Les crisis generen moviments d'autodissolució del teixit social, provocats per una lluita ferotge entre els més forts, i obren el pas a l'autoritarisme totalitari conegut com a feixisme. L'excés de mercat porta a l'anul·lació autoritària dels mercats que practica el feixisme.

Tres no-mercaderies

Segons Polanyi, hi ha tres béns que no poden ser transformats en mercaderia (tal com s'està fent quan ell escriu als anys 20-30-40), perquè aquesta transformació porta a la destrucció de la cohesió social. I aquesta destrucció és a l'origen del nazi-feixisme, que s'autoproposa com a reconstructor d'una societat malalta.

Aquests tres béns són: la terra (el sòl, el subsòl, l'aigua, la natura), el treball humà (l'esforç creador dels homes) i el diner (la moneda, el crèdit). Si la terra, el treball i el diner són només mercaderies, els riscos d'autodissolució de les societats són molt grans. Com que aquests riscos són perfectament percebuts i diagnosticats, hi ha hagut, tanmateix, processos en direcció contrària.

La terra, o el sòl

Segons Polanyi, les línies de transformació